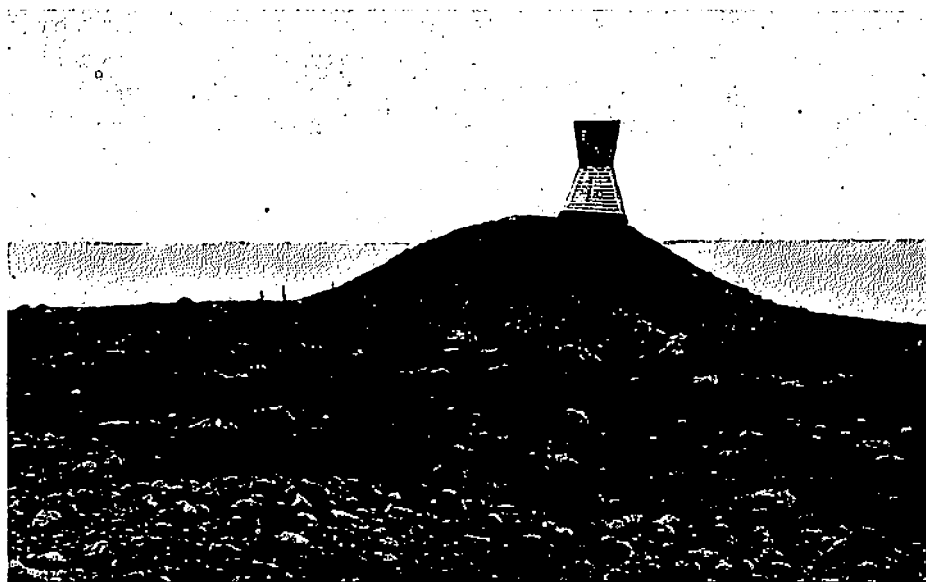

«Tangerhaug» på Sele, Bore s., Klepp pgd. Skjemmes idag av et sjømerke (dagimerke).

SJØHANDELSVEIER OG HANDELSVARER TIL OG FRA ROGALAND I BRONSEALDEREN.

En preliminær studie over bronsealderens kulturhistorie i Rogaland.

AV HARALD EGENÆS LUND.

Faste fortidsminner og fund vidner om en storhetstid i Rogaland i bronsealderen. De fleste storhaugene i landskapet, på Jæren og på Nord-Karmøy, går tilbake til denne tid, særlig eldre bronsealder, tiden ca. 1500—1000 f. Kristi fødsel. De største av haugene er endog ca. 30—40 m. i tverrmål og inntil 5—6 m. høie.

Men det er ikke bare minnesmerkene, haugene, røisene, helleristningene og selve metallfundene som sådan, som vidner om en rik tid i Rogaland i disse fjerne århundrer, fundene fremforalt metallsakene, vidner og om utstrakte handelsforbindelser på fremmede kyster og endog over åpent hav. I det følgende skal det bli anledning til å nevne de viktigste sjøhandelsveiene til og fra Rogaland i bronsealderen.

Det fins to typer for handel enten denne drives over land eller over sjø, nemlig nær- og fjernhandelen. — Nærhandelen er karakterisert ved handel fra stamme til stamme og har ofte preg av tuskhandel. Denne type handels-samkvem er den eldste og holdt sig lenge efter at man var begynt å bruke kurante betalingsmidler i form av metaller — for den saks skyld har denne type handelssamkvem og holdt sig like frem til vår egen tid.

Den annen type handelssamkvem er fjernhandelen — denne karakteriseres særlig ved bestemte fundgrupper som i ett område peker hen til fjernereliggende områder hvorfra da handelsvaren er utgått. Denne form fordrer et system i handelen, fremforalt kurante betalingsmidler. Det er først og fremst denne form for handelssamkvem som ligger til grunn for sjøhandelsveiene til og fra Rogaland i bronsealderen.

— — —

«Avgjørende for å forstå det hele er», som professor A. W. Brøgger fremhever, «det arkeologiske bevis for bronsealderen som det store sjøfartens årtusen¹⁾». Det har lenge vært kjent at det tidlig i stein—bronsealderen skapt faste oversjøiske handelsveier²⁾. De mest kjente i Vest-Europa er i store trekk Spania—Bretagne—Cornwall—Irland. Grunnlaget for handelssamkvemet var de rike tinn-, kobber- og gullforekomstene³⁾.

Forutsetningen for bronsealderens utviklede sjøhandelssamkvem var skibet. Vi kjenner ikke bronsealderens skibsteknikk gjennom bevarte fund i Norden, men derimot av de tusener av skibsfremstillinger på helleristningene. «Selv om disse skibsfigurer på helleristningene har religiøs symbolsk betydning», skriver A. W. Brøgger, «speiler de like fullt den store skibsfarten. De er enestående i oldtidens kulturer.⁴⁾»

På bronsealderens helleristninger i Rogaland er skibsfigurene de mest fremtredende og fleste blandt de større figurene. I sin hovedform representerer disse tegningene enkle kanolignende skib, drevet frem ved hjelp av padle-årer.⁵⁾ Kjennskapet til segl og ror hører derimot jernalderen til.⁶⁾

Bronsealderens skibsbilleder vidner dog om store havgående skib med inntil 60—80 manns besetning.⁷⁾ Almindelig har dog besetningen på bronsealdersskibet sjelden vært over ca. 20—30 mann, men selv med en slik besetning og uten hjelp av vinden (seglet) var det nok mulig å sette over betydelige havstrekninger i hvert fall gjennom hele sommerhalvåret. I denne forbindelse må vi heller ikke undlate å nevne bronsealderens kontinentale, tørre og anticyklonale klima som

sikkert var stimulerende for lengre havgående sjøreiser med primitive og muskeldrevne farkoster.

Fra tidlig jernalder er vi så heldig å ha bevart det meste av en båt fra Hjortspring på Als i Sønderjylland som i hovedsaken gir oss et bilde av bronsealders-skibet.⁸⁾ Å slutte fra denne «innlandsbåten» og til de større havgående båtene vi må tenke oss i Vest- og Nord-Europa i bronsealderen, kan vi allikevel ikke, men vi må ha lov til å anta at bronsealderens skibsteknikk ikke hindret havgående seilas og handels-samkvem over endog temmelige lange strekninger i hvert fall langs kystene.⁹⁾ Det er her nok å tenke på eskimoenes og polynesiernes ofte lange reiser endog over store ubeskyttede havstrekninger med farkoster som i meget ligner bronsealderskibet.¹⁰⁾

Helleristningsfelt på Åmøy med skibsfigurer.

Allerede yngre steinalders kultur i Rogaland betinger et utstrakt handels-samkvem med fremmede områder og kyster. De større og finere redskaper og våben av flint vidner om livlige forbindelser med sydligere områder, først og fremst om nær forbindelse med Jylland. Særlig livlig blir denne forbindelse i yngre steinalders siste periode, den såkalte hellekistetid eller flintdolkenes

tid. I denne tid blir Rogaland, særlig Jæren og Karmsundområdet «en provins av Sydsandinavia», som Helge Gjessing uttrykte det.¹¹⁾

I denne forbindelse ligger det og nær å peke på grønnsteinen som fra lokale forekomster blev spredt ut over store områder av Sør- og Vest-Norge i yngre steinalder.¹²⁾ Det kunde nevnes ennu mange flere eksempler på et utviklet handelssamkvem allerede i yngre steinalder på Sør- og Vest-Norges kyst, men jeg innskrenker meg her å nevne et par viktigere eksempler.

Det gjelder bl. a. klebersteinsindustrien som det arkeologiske materiale i Rogaland gir vidnesbyrd om meget gammel opprinnelse — i hvert fall tilbake til yngre steinalders begynnelse.¹³⁾ I denne forbindelse må og de stjerneformede og korsformede køllene nevnes da det store antall utpeker Rogaland som et kulturelt handels- og spredningscentrum av disse former.¹⁴⁾ Disse køllene er helt overveiende fremstillet i bløtere steinslag, særlig kleberstein.

Nevnes bør det og at professor Haakon Shetelig har beskrevet et par sjeldnere øksformer på Vestlandet, særlig fra Mørekystrn som han sammenligner med lignende økstyper på de britiske øer. «Ved en type utvilsomt, mulig ved to», skriver Shetelig, «kan vi altsaa spore direkte berøring mellom Norge og England i steinalderen, og da spørsmålet aldrig har været virkelig gjennomarbeidet, kan vi nok vente at mere i samme retning vil komme til med tiden.»¹⁵⁾ — Enkelte dobbeltteggede økser derimot som man har antatt å være britiske, mener dog den tyske forsker professor Gustaf Schwantes i Kiel er av nordtysk opprinnelse og således muligens ikke vesteuropeiske.¹⁶⁾

Vi har her streift høiaktuelle og omdiskuterte spørsmål i nordisk forhistorisk forskning: Spørsmålet om kjennskapet til sjøgående seilas over åpne havstrekninger allerede i steinalderen. Det må være nok her å nevne de nordjyske jettestuene (ganggravene) med bikamre som har vært tolket som vidnesbyrd om en direkte forbindelse mellom de britiske øene og Nord-Jylland allerede i Jettetuetid.¹⁷⁾

Tidligere har man og villet se en direkte forbindelse mellom de britiske øer og de vestsvenske landskapene allerede i yngre steinalder, men dette mener nyere forskning ikke lenger kan opprettholdes.¹⁸⁾

Som vi allerede har sett, må det på tross av mange uløste problemer være gitt et grunnlag til å slutte at det i yngre steinalder, særlig i den siste halvdel, allerede hersket et temmelig omfattende sjøhandelssamkvem i Norden som vanlig både gjenspeiler mindre partielle etniske-bevegelser, men fremforalt regulært handelssamkvem på grunnlag av varebytte og gangbare betalingsmidler.

Det har nu lenge vært fastslått at bronsealderen ikke betegner noe brudd i kulturutviklingen, men tvert om at forutsetningen for den rike bronsekultur f. eks. i Danmark bygger på et grunnlag som allerede eksisterte i yngre steinalders slutning.¹⁹⁾

Også her i Rogaland må vi se den rike utvikling av bronsekulturen på bakgrunn av kulturforholdene i yngre steinalder, først og fremst da i den såkalte hellekistetid. Det er foreløbig intet som gir grunnlag til å anta innvandringer av fremmede folk til Rogaland, først og fremst til Jæren og Nord-Karmøy, for å få forklart de mektige jordhaugene med det etter norske forhold ofte uforholdsmessig rike inventar av syskandinaviske, særlig jyske gull- og bronsesaker.²⁰⁾

Nu er det så at vi må nok ikke alltid, når det gjelder disse fjerne tidsrum, utelukke enhver form for partielle etniske bevegelser i forbindelse med et utviklet handelssamkvem. Det er her ofte vanskelig for ikke å si umulig i denne forbindelse å kunne sette et skarpt skille. Så meget kan i hvert fall her sies at eldre bronsealders kultur på Jæren og ved Karmsundet ikke betinger en etnisk bevegelse nordover fra Jylland, men et meget intimt handelssamkvem på grunnlag av gjensidig varebytte og kurante betalingsmidler. At dette handelssamkvem fra tid til annen, særlig i tidlig bronsealder, og kan være fulgt av partiell bosetning av enkelte fremmede kan dog ikke utelukkes.²¹⁾

Det rikeste bronsealders gravfund i Rogaland og det øvrige Norge med, den rike kvinnegrav fra Rege i Håland pgd. fra bronsealderens andre periode, vidner i sitt utstyr om en ensidig forbindelse med nord-jyske landskaper.²²⁾ For den saks skyld er det vel intet som hindrer å tenke at selve oldsakene kunde ha ligget i en bronsealders grav i Nord-Jylland. På den annen side derimot er det detaljer i gravskikken som sikkert både er typisk hjemlige (rogalandske) og fremmede fra andre steder enn nettop Jylland, f. eks. detaljer som peker mot vestsvenske landskaper og for den saks skyld og detaljer som muligens endog vidner om forbindelser med skotske områder i denne tid.

Skal vi dømme etter gravgodset i Regefundet, peker dette temmelig ensidig mot Jylland og utelukker således ikke endog sterkere forbindelser med disse områder enn bare regulære handelsforbindelser, men detaljer i gravskikken forøvrig peker og til andre områder, slik at tanken på etniske-bevegelser i tidlig bronsealder delvis eller helt bortfaller av sig selv. Igjen står bare å forklare disse forbindelser som vidnesbyrd om sterke og meget omfattende handelsforbindelser — forbindelser som for den saks skyld allerede var åpnet i stein-

alderen. — Videre er det og sikkert at bronsealderens kultur i Rogaland betinget et livligere handelssamkvem enn i steinalderen.

— — —

Det nye, først og fremst metallene, måtte innføres til dels i ferdige fabrikata, men og i form av råvarer — barrer. Det fremgår nu av en rekke fund, bl. a. av støpeformer av kleberstein fra yngre bronsealder, men og av de ferdigstøpte bronsesakene at metallstøpning var kjent i Rogaland, ikke bare i yngre bronsealder, men endog meget tidlig i eldre bronsealder.²³⁾ Her er det dessverre ikke anledning til å komme nærmere inn på metallstøpekunsten i bronsealderen i Rogaland, så meget skal bare fremheves at det fremgår av fundene og enkelte detaljer forøvrig at metallstøpekunsten i hvert fall av enklere redskaper, av våpen og smykker som betinget faste støpeformer, var kjent og almindelig anvendt. Derimot fins det ennå ingen vidnesbyrd om at vanskeligere støpetekniske måter som à cire perdu var kjent. De større og vanskeligere formene, bl. a. bronselurene og de finere forarbeidede smykkesakene og også de fleste sverdene, må vi anta å være innførte.²⁴⁾ Enklere former som pålstaver (flatøkser), celter (huløkser), kniver, dolker, armringer og spenner m. fl., kan derimot både være innførte og støpte av hjemlige metallstøpemestere etter fremmede forbilleder. Et av sverdene, forøvrig det eneste som mulig tilhører yngre bronsealder i Rogaland, har jeg antatt var hjemmestøpt, dette styrkes nu efter at støpeformer til sverd nylig er funnet på Møre.²⁵⁾

Men det var ikke bare materielle goder som nådde Rogaland og Vest-Norges kyster i bronsealderen gjennom intimt handelssamkvem, ennå viktigere var kanskje de åndelige strømningene.²⁶⁾ Det er ikke her mulig å gå nærmere i detalj, men så meget bør fremheves at de åndelige strømningene som nådde Rogaland og Norges kyster i sen yngre steinalder og bronsealderen blev grunnleggende for både religiøse og sikkert og språklige utviklinger i vårt folk videre frem i hele oldtiden.²⁷⁾

— — —

Gjennom hele eldre og noe inn i yngre bronsealder blev Rogaland et kulturelt- og handelspolitisk centrum hvorfra sjøhandelsveier utgikk i mange retninger og til fremmede kyster. Det er mange årsaker som her har betinget Rogalands fremskutte kulturelle stilling i eldre bronsealder, men de viktigste var nok landsdelens geografiske beliggenhet og de naturlige betingelser for rikere bosetning, særlig på Jæren og Nord-Karmøy.

Et mindre centrum treffer vi på Sørlandet, særlig på Lista i Vest-Agder og på Bringsværmøen i Fjære i Aust-Agder, hvor der likesom på Jæren og Nord-Karmøy er monumentale jordhauger og røiser.²⁸⁾ Et annet mindre centrum finner vi og i Sunnhordland, omkring Fitjar—Etne, men disse siste mindre områdene er helt avhengige av det større centret i Rogaland, først og fremst centret ved Karmsundet.²⁹⁾

Øst-Norge trer ikke særlig frem i eldre bronsealder i fundmaterialet, men de mange helleristningene i Østfold utpeker her gamle, meget rike og betydelige bygder allerede i eldre bronsealder.³⁰⁾ Vi må dog betrakte dette område som en mulig utløper av det større og rikere bohuslänske helleristningsområde.³¹⁾

I yngre bronsealder trer dog Øst-Norge, særlig områdene omkring Oslo-fjorden, bl. a. med centra i ytre Telemark og på Oplandene i forgrunnen.³²⁾ Disse områdene stod i livlig handelssamkvem med de danske øer og nordjyske handelscentra, men de betydeligere handelsveiene i fra disse øst-norske bronsealdersbygdene gikk videre vesentlig over land, bl. a. til mindre bygder på Vestlandet, særlig i Hordaland og Sogn og Fjordane, og gjennom de store dalførene til de rike inntrøndske bygdene.³³⁾

Her i de rike inntrøndske jordbruksbygdene utviklet det sig i yngre bronsealder et viktig centrum med forbindelser foruten som nevnt sydover til de østnorske landskapene, også østover bl. a. til det rike centret i Uppland.³⁴⁾ Fra de rike inntrøndske helleristningsområdene må forbindelser og være knyttet nordover langs kysten i hvert fall til Helgeland hvor det fins både fund og helleristninger av bronsealders type.³⁵⁾

— — —
Den viktigste veilinje i Norge i forhistorisk tid var skjærgårdsleden som A. W. Brøgger kaller den, eller kysten.³⁶⁾ Tydeligst tegner bronsealderens store ferdselsvei sig i de mange hundrer av røiser, åsrøiser eller munkerrøiser som de og kalles på Vestlandet,³⁷⁾ som fins like i stranden, oftest ute på nes eller mindre halvøer eller øer. «I og med denne forklaring», skriver A. W. Brøgger, «får vi også billedet av et folk som lever ved og på sjøen, og helleristningenes skibsbilleder får ny og øket betydning.»

Omfattende undersøkelser har vist i Danmark at bronsealders-haugene ofte er knyttet til veilinjene,³⁸⁾ men særlig fremgår det og av bosetningsforholdene at tendensen har gjort sig gjeldende til å søke ut til kystene.³⁹⁾ Det fremholdes også sterkt fra dansk forsknings side at denne tendens til å søke

ut til kystene, hvor de rikeste bronsealdersbygdene fins, skyldes nettopp dette at bronsealderens kultur i vesentlig grad hvilte på tilførsler over havet.⁴⁰⁾

— — —

De to viktigste sjøhandelscentra i Rogaland i bronsealderen, som i hele den forhistoriske tid, var sikkert Hafrsfjorden og Karmsundet. Omkring begge disse handelscentra fins rike og mektige gravminner fra eldre bronsealder. Ved Hafrsfjorden fins flere større og mindre helleristningsfelter og her blev det før nevnte praktfulle lurpar fra yngre bronsealder funnet som nu er i Stavanger Museum. — Det er grunn til å anta at viktige religiøse samlingsplasser opstod ved disse betydelige handelscentra (Revheim ved Hafrsfjorden og Avaldsnes (Rehaugene) ved Karmsundet).⁴¹⁾

Karmsundet er et meget gammelt og livsviktig centrum for hele (kyst-) leden nordover. Mektige menn ved Karmsundet hadde her all handel i sin vold. — Hafrsfjorden og Karmsundet har spillet avgjørende roller både i forhistorisk og historisk tid. Her foregikk Norges første samling til ett rike, ved Karmsundet ligger inngangen til hele Norge nordover langs leden, det var det senere Norvegr (Norge). —⁴²⁾ Det skal bli anledning til å berøre disse forhold nærmere i den avsluttende del.

— — —

For å forstå Rogalands betydning som handelscentrum i bronsealderen, må det fremheves at kulturelt sett var Rogaland i denne tid, særlig i eldre bronsealder, ikke bare den mottagende part fra sydligere og rikere kulturer som ensidig formidlet videre, men meget tyder på at landsdelen, da særlig Jæren og Nord-Karmøy, var kulturelt skapende. Her skal bare nevnes utbredelsen av den spesielle norsk-svenske gravformen røisen og skikken å ornere gravhellene med religiøse tegn og symboler foruten den spesielle vestnorske skikk med runde gravheller.

Bronsealders røiser fins det fra Bohuslän i sydost med enkelte utløpere ned i Halland, ⁴³⁾ videre langs Norges kyst nordover helt til områdene omkring Bodø. Røisen er særlig en kystforeteelse, men røiser fins og i innlandet ved elveløp og ved de centralere innsjøene i Norge.

I Danmark er røisen praktisk talt ukjent. Enkelte undtagelser fra regelen fins, særlig ved steinrike strender og på Bornholm.⁴⁴⁾ Røisens særlige opptreden på Bornholm har man ment var en følge av øens naturlige beskaffenhet og dens nære forbindelser med nordligere områder, særlig Gotland gjennom

Røis på Sokn, Mosterøy, Hennesøy pgd.

hele bronsealderen.⁴⁵⁾ Centralområdet for røisen i bronsealderen var dog Bohuslän—Østfold, videre Sør- og Vest-Norges kyst, bl. a. Lista, Rogaland, Sunnhordland⁴⁶⁾ foruten Trøndelag.

De eldste gravfund i røis i Rogaland går tilbake til overgangen mellom steinalder og bronsealder.⁴⁷⁾ På Jærstranden og på øene i Boknfjorden fins mektige røiser som i de fleste tilfeller må antas å gå tilbake til bronsealderen, særlig den eldre halvdel.⁴⁸⁾ Fund av metallsaker, gull og bronse, og «tomme» eldre bronsealdersgraver er flere ganger påtruffet i disse røiser. — Røisens utbredelse langs Norges kyst faller sammen med den gamle sjøhandelsvei — leden langs kysten — den gamle kulturvei som kjennes så vel helt fra steinalderens dager.

Mer typisk enn røisen som vidnesbyrd om kulturspredning fra Rogaland i bronsealderen, er kanskje den spesielle vestnorske skikk med runde gravheller. Skikken med runde gravheller må ha hatt et centrum i Rogaland. De eldste spor etter denne skikk treffes allerede i eldre bronsealders graver og skikken holdt sig inn i jernalderen, endog like frem til vikingetiden.⁴⁹⁾ Denne som så mange andre betydelige bronsealders gravskikker som fortsatt var gjel-

dende inn i jernalderen, endog som nevnt helt frem til vikingetiden, gir et vidnesbyrd om en ubrutt kulturhistorie i Rogaland fra bronsealderens dager.⁵⁰⁾

Det tredje eksempel som nevnes her, er skikken å ornere gravhellene med hellige tegn og symboler — en skikk som på grunn av de mange kjente heller (30 stykker) utpeker Rogaland som et centrum i hvert fall i Vest-Skandinavia.⁵¹⁾ Ornerte gravheller fra bronsealderen kjennes nordover langs kysten frem til de rike inntrøndske bronsealders-bygdene som særlig i eldre bronsealder må ha stått i nær forbindelse med Vestlandet, først og fremst Rogaland.⁵²⁾ — Det skal senere og bli anledning til å nevne de ornerte gravhellene fra bronsealderen.

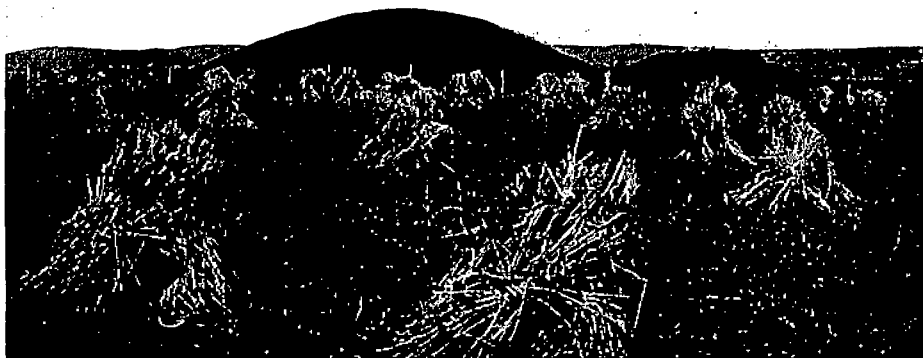
— — —

Det mest imponerende gravminnesmerke fra bronsealderen i Rogaland er dog jordhaugen som kjennes i et stort antall fra høidedragene på Jæren og på Nord-Karmøy.⁵³⁾ De er våre mest imponerende gravminnesmerker fra forhistorisk tid i Rogaland og flere av dem er, som allerede nevnt, endog ca. 30—40 m. i tverrmål og inntil 5—6 m. høie, — de kan endog måle sig med de høiere danske eldre bronsealders haugene.⁵⁴⁾

Skikken å begrave de døde i jordhaug må være kommet til Rogaland direkte over jysk område, likesom så mange av de innførte gull- og bronsesakene. — I hele eldre bronsealder var jordhaugen praktisk talt enerådende i Danmark.⁵⁵⁾ Herfra bredte skikken sig videre til Skåne og de sydsvenske landskapene. Allerede i Halland fortrenge dog jordhaugen til fordel for røisen eller andre blandingsformer, men undtagelsesvis forekommer også jordhauger i Småland, Östergötland og endog i Uppland.⁵⁶⁾ Fra Västergötland, Bohuslän og Dalsland er det visstnok kjent bare en eneste sikker jordhaug i fra bronsealderen.

I Norge synes ikke de større og typiske jordhaugene å være kjent på Østlandet, derimot optrer her foruten røisen, mindre til dels jordblandede røiser og hauger.⁵⁷⁾ Fra Aust-Agder og Vest-Agder fylker er det kjent en mindre gruppe jordhauger fra Bringsværmoen og på Lista.⁵⁸⁾ I Rogaland er det som nevnt, tallrike jordhauger fra Jæren, men og fra Nord-Karmøy.⁵⁹⁾ Videre nordover langs Norges kyst synes jordhaugen ikke å være nådd i bronsealderen. Det kjennes således fra hele Hordaland fylke bare én eneste sikker jordhaug fra bronsealderen.

Den vestlige og lokalt begrenste optreden av jordhaugen i bronsealderen utpeker den «seilled» — om vi tør kalle det så, som var den almindeligste mellom Jylland og Rogaland. Også våben- og smykkeformenes nære tilknytning

De to østligste av «Rehaugene» på Reheien, Nord-Karmøy.

til dansk, særlig jysk område, vidner og om omfattende handelsforbindelser over havet (Skagerak). Allerede J. J. A. Worsaae fremhevet i 1869 den store likhet mellem eldre bronsealders graver på Jæren hvor de døde blev funnet liggende iført drakter, våben og smykker av bronse «der ganske stemmer med hvad vi har i Danmark fra Bronzeperioden.»⁶⁰⁾ Senere er dette og fremholdt av Sophus Müller og flere andre utenlandske forskere, men først med de norske arkeologene A. Lorange, H. Shetelig og A. W. Brøgger fikk denne antagelse nærmere begrunnelse.⁶¹⁾

Det er de nord-jyske områdene omkring Limfjorden, i denne forbindelse de vestlige områdene, som har vært av særlig betydning for handelen på Rogaland i bronsealderen. Her har vi og hatt en meget rik og tett bebyggelse gjennom hele bronsealderen — her fantes og gode og trygge havneplasser.⁶²⁾ Avstanden over havet til Syd-Norge var også her den korteste og teoretisk sett er det ikke umulig at forbindelsen over denne havstrekning kunde holdes vedlike selv med temmelig primitive farkoster.⁶³⁾

De rike sønderjyske distrikter med handelscentret i Husumegnen og Hjerding fjord har også indirekte stått i forbindelse med sør- og vest-norske land-

skaper, først og fremst da Jæren og Karmsund-området, men fra de sønderjyske distrikter gikk denne handel over land på den gamle veilinjén gjennom Midt-Jylland frem til havneplassene ved de vestlige og østlige Limfjords-områder.⁶⁴⁾

Handelsforbindelsene over de ødanske distrikter med syd og vest-norske landskaper i bronsealderen har muligens heller ikke vært så direkte rettet over sjøen, men fulgt kortere og mindre farlige havstrekninger. Her blev sikkert handelsforbindelsene fremdeles tvunget inn i den lengre, men ufarligere ferdsselsvei langs kysten.

Jylland med Slesvig-Holsten var det kulturelle centrum i Norden i eldre bronsealder, men med yngre bronsealder forlegges dette centret mot øst, bl. a. til de danske øer. Dette og andre faktorer som efter hvert kom til, gjorde sitt til at Rogaland litt efter litt trådte i skyggen for de øst-norske landskapene som nu både lå nærmere og dessuten efter hvert overtok den rolle Rogaland spilte for de vest- og nord-norske landskapene i eldre bronsealder. Vi har tidligere hatt anledning til å berøre dette forhold.

Ennu i tidlig jernalder forandres ikke forholdet til gunst for de vest-norske landskapene, men fremdeles bestod en nær tilknytning til de jyske landskapene.⁶⁵⁾ Manglende kjennskap til utnyttelse av myrmalmen og endringen i klimaet som torvmyrene registrerer, har nok gjort sitt til at Sør- og Vest-Norge ikke nådde det tilsvarende kulturelle nivå det besatt i eldre bronsealder. En endring inntrådte først her i de første århundrer efter Kristi fødsel, særlig i yngre romertid, men dette skyldes nye og endrede forhold både i det kulturelle liv og i skibsbygningskunsten, forhold som det her ikke er stedet å komme nærmere inn på.⁶⁶⁾

— — —
I det foregående har vi sett hvorledes Rogaland, særlig i eldre bronsealder, men og senere, spilte en avgjørende rolle for utstrakte handelsforbindelser såvel sørover som nordover kysten som over havet til Jylland. For korthets skyld undlot jeg å komme nærmere inn på selve oldsaksmaterialet i gull og bronse utover det som allerede er klarlagt i litteraturen for ikke å gjøre denne studie altfor lang. Det som allerede er sagt bekreftes bare enn ytterligere av selve metallfundene. — Men også når det gjelder metallfundene, står vi overfor fremmede former som er nådd Rogaland fra utenfor de skandinaviske land, — det gjelder tyske former, men særlig i denne forbindelse engelske former.⁶⁷⁾

Vi har allerede sett at det er mulighet for forbindelser med britiske landskaper allerede i yngre steinalder på Vestlandet. Heller ikke denne avstand er lengre

enn at man med tidens åredrevne farkoster lett kunde sette over det åpne havstykke. Kjennskapet til disse for norske landskaper så bortgjemte land-områder, kan vi mulig tenke oss opstått likesom de langt senere opdagelsene av Island, Grønland og Vinland (N.O. Amerika), opdagelser som utgikk fra Vest-Norge i første rekke også denne gang fra Rogaland.⁶⁸⁾ — Mer forklarlig blir også forholdene efter hvert som det nu graves frem en hittil helt ukjent, rik bronsealderskultur på Shetland—Orknøyene.⁶⁹⁾

Med den svinnende bronsealder er vi så heldig endog å ha bevart litterære overleveringer om kjennskapet til denne sjøvei. Det gjelder den greske reisende Pytheas fra Massilia (det nuværende Marseille) som med kjentfolk ombord, nådde den vest-norske kyst — Tule — ca. 330—320 årene f. Kr., d. v. s. bare noen mannsaldrer efter at den egentlige bronsekultur hadde utspillet sin rolle i Norden.⁷⁰⁾

Av overleveringene som er bevart om denne reise, får vi høre at innbyggerne blev plaget meget av regn og at de måtte terske kornet inne på grunn av manglende solskinn. Det var ikke yngre steinalder—bronsealders kontinentale, tørre klima som var rådende lenger.⁷¹⁾ Forandringen av klimaet har sikkert skapt store vanskeligheter, såvel på det primitive fe- og akerbruket vi møter i bronsealderen i Rogaland, som på de handelspolitiske forhold i tidlig jernalder.⁷²⁾

— Av det foregående som er nevnt om den vestlige sjøvei til Vesterhavsoyene, Shetland og Orknøy, men også Skotland (England), skulde et grunnlag være gitt til å kunne slutte at denne vestlige sjøvei var kjent gjennom hele bronsealderen. I de senere år har dette spørsmål oftere vært drøftet eller antydnet, også fra skotsk-engelsk hold.⁷³⁾

Til slutt skal det bare nevnes at enkelte trekk i bronsealderens gravskikk i Rogaland og de øvrige mindre vest-norske bygdene muligens og tyder på forbindelser vestover — det gjelder bl. a. skikken med de runde- og de ornerte gravhellene. Særlig når det gjelder de ornerte gravhellene, må det foreløpig sies at påvirkningene her likeså gjerne peker østover til sydsvenske landskaper som vestover. Det merkelige og enestående store antall ornerte gravheller fra bronsealderen i Rogaland og på Vestlandet forøvrig utpeker i hvert fall områdene her, særlig Jæren og Nord-Karmøy som betydelige centra.⁷⁴⁾

Når det allikevel ikke spores særlig mange trekk tilfelles med disse vestlige områdene i selve metallformene, må vi tross alt ikke legge altfor meget vekt nettop på dette forhold. Vi må nemlig huske at disse nordlige skotske, men fremforalt orkenøy-shetlandske bronsekulturene stod noenlunde i samme

forhold som f. eks. den rogalandske — alle var de periferikulturer og alle manglet de de vesentligste betingelser for å kunne gi av overflod — de manglet både tinn, kobber og gull.

Tinn og kobber fikk de skotske-orknøy-shetlandske bronsekulturene fra England, gull fra Irland. Huder og skinn hadde de selv i første rekke hentet fra havets fauna, følgelig blev det lite eller intet den vestnorske bronsekulturen kunde gi av manglende råvarer, med andre ord et regulært handelssamkvem blev det ikke noe av i hvert fall ikke i samme grad som med sydligere og østligere bronsekulturer. Forskjellen var kanskje og så stor både som folk og sproggruppe betraktet at en nærmere kontakt vanskelig kom i stand. På det religiøse område var det derimot så mange felles likhetspunkter at trekk kunde overtas — et forhold som vi nettop har våget oss å påpeke.

Med jernalderen må kjennskapet til denne vestlige vei over havet efter hvert være blitt glemt, slik at den først århundrer senere i sen folkevandringstid — merovingertid igjen blev opdaget. Atter spres kjennskapet til disse vestlige øer og land på Vestlandet, særlig i Rogaland. Yngre romertid og folkevandringstid tegner igjen en rik og mektig tid i Rogaland, det gjenspeiles såvel i faste fortidsminner og fund som i en omfattende og rik bosetning. — Kjennskapet til disse vestlige øer og land lokket ikke denne gang til et fredelig handelssamkvem, men til kolonisasjon.

— — —

Vi har sett hvorledes Rogaland kom til å spille en betydelig handelspolitisk rolle i bronsealderen, særlig i den eldre halvdel, på Sør- og Vest-Norges kyst. Det har vært nevnt hvorledes det her i Rogaland, på Jæren og Nord-Karmøy reises mektige minnesmerker i denne tid som endog overgikk alle senere gravminner fra jernalderen i størrelse. Disse mektige gravminnene på Jæren og Nord-Karmøy vidner om stormannsætter, om rikdom og velstand i disse fjerne århundrer, mens folket ellers stort sett fremdeles levde i et steinaldersmiljø.

Med andre ord disse mektige gravminnene og metallfundene vidner om dype sociale skiller, om stormannsklasser — om bronsealders handels- og jordeierstender, båret oppe på grunnlag av en stor trellestand som fortsatt levde av jakt og fiske som viktigste næringsveier. Stormannsklassen drev foruten handel også med husdyr som foruten hunden bestod av sau, svin, kyr og hest og dessuten drev de et primitivt akerbruk med kjennskap til bygg muligens også hvete.

Sikkert er det og at grunnlaget til stammedannelse, jernalderens religion og mulig språk i sin opprinnelse kan føres tilbake til disse fjerne århundrer, for så vidt som selve spiren eller roten blev lagt allerede i yngre steinalder i hellekistetiden. Bronsealderens samfund var med andre ord grunnlaget og opprinnelsen til jernalderens samfund i Rogaland helt frem til vikingetiden — et samfund som vi i den senere del av jernalderen kan danne oss et bilde av dels på grunnlag av de gamle ættesagaene og sagn, dels på grunnlag av det rike arkeologiske materiale og stedsnavnforskningen.⁷⁵⁾ — Med slaget i Hafrsfjorden (ca. 870—880 årene) brøt dette gamle samfund sammen — et samfund hvis grunnlag var ætten, og hvor fellesskapet i rettslige og religiøse begreper var de bindende faktorer. — Dette samfunds styrke var tradisjonen og ærbødigheten for slektens forfedre som lå hauglagt på gården.⁷⁶⁾

Jæren og Nord-Karmøy hadde naturlige betingelser for et begynnende primitivt fe- og akerbruk, men det er klart at dette alene neppe betinget bronsekulturens blomstring i en egn hvor alle naturlige resurser på metaller helt manglet.⁷⁷⁾ Hvert eneste gram metall måtte innføres og betales. Hva dette har gått ut på, er det nu ikke lett å meditere over og full klarhet vil vel aldri fåes i dette spørsmål. — Handelen med huder og skinn har stadig vært fremholdt i denne forbindelse — kurante varer som for så vidt alltid hadde sin verdi i forhistorisk tid, såvel som i vår egen tid.⁷⁸⁾ I Danmark i bronsealderen var sikkert huder og skinn ettertraktet som handelsvarer da det meste storvilt delvis var utryddet eller sterkt avtagende. — Vi må foreløpig ha lov til å anta at klebersteinen til en grad og har hatt betydning som handelsvarer, bl. a. til støpeformer, da kleberstein i fast fjell er helt ukjent i Danmark.⁷⁹⁾

Når det gjelder å gjette hva bronsealderens stormenn i Rogaland kunde gi i handelsbytte med sydligere områder, ligger det nær å tenke på hålogalendingen Ottars handelsferder og en stormanns stilling i Nordland i 9. århundre e. Kr. I mangt og meget har vi vel her et forstørret og nyere bilde av bronsealder-stormannens stilling i Rogaland.⁸⁰⁾ Også Ottars viktigste handelsvarer var huder og skinn som han erhvervet sig bl. a. ved beskatning av befolkningen.

Det vil og være klart at stormennene i Rogaland, særlig ved Karmsundet, behersket all handel og ferdsel såvel nordover som sørover langs kysten. Karmsundet var inngangen til alt land nordenfor ved kysten, her lå mulig opprinnelsen til det senere Norge («nord-veien»), som blev navnet på vårt nuværende Norge.⁸¹⁾ Det er nærliggende å nevne at nettop her ved Karmsundet

— på Nord-Karmøy — ligger vårt lands mektigste gravminner fra bronsealderen.⁸²⁾ Først og fremst de mektige Rehaugene nord for Avaldsnes som ved siden av Borrehaugene fra langt senere tid — merovingertid, vikingetid — er vårt lands største samling av gravmonumenter fra forhistorisk tid.

De to nordligste bevarte Rehaugene på «Reheien» — Nord-Karmøy — i en rekke på opprinnelig tolv større og mindre hauger, som har gitt fund fra bronsealderen, er hele 40 m. i tverrmål og har opprinnelig vært vel 6 m. høie.⁸³⁾ I den ene av haugene blev det bl. a. funnet en gullarmring, tynt gullblikk til belegg på en større bronsegenstand foruten stykkene av et sverd og en spenne av bronse som nu er tapt, i den andre storhaug er det også for ca. 90 år siden funnet en mannsgrav fra eldre bronsealder hvor den døde lå utstrakt på ryggen iført sine klær, med sverdet av bronse og rester av treskjeden med bevart beklædning av kalveskinn (!) på skrå over brystet, forøvrig er det og bevart en spenne og dobbeltknapper av bronse til beklædningen.⁸⁴⁾

Her ved Karmsundet bodde det siden hen alltid mektige menn og her (på Avaldsnes) reiser Norges første konge Harald Hårfagre en kongsgård. Kongen bodde ofte på denne kongsgård, forteller sagaen, og her døde han og blev gravlagt ved Karmsundet, likesom tidligere nu navnløse stormenn.⁸⁵⁾

Også omkring Hafrsfjorden bodde det mektige menn i bronsealderen, her fantes og et hellig samlingssted på Revheim, hvor det nu fins helleristninger og hvor de praktfulle bronselurene i Stavanger Museum blev funnet i 1894 i myren like ved. Disse lurene har sikkert vært kostelige skatter den gang som var hentet hjem fra Jylland og siden ofret til guddommelige makter ved å henlegges på myren. — Historien og sagaene forteller oss om Erling Skjalgson, om hans store gård Sola med sitt trellesamfund, men «Melhaugene» kaster dog et streiflys over bronsealderens navnløse stormenn på Sola.⁸⁶⁾

— — —

I de foregående linjer er det forsøkt å tegne op enkelte trekk av sjøfart og handelssamkvem på og fra Rogaland i bronsealderen. Det er selvsagt bare fragmenter som her kan legges frem. — Vi har ingen skriftlige kilder, vi har bare monumentene — de faste fortidsminnene og funnene — det er de som har måttet vidne der de skrevne kildene glapp.

For å fremme den rette vurdering av bronsealderens sjøfart og handelssamkvem vil jeg her slutte med å citere noen ord som nylig er uttalt: «Det er naturligvis ikke bare selve bronseproduksjonen som har skapt denne sjøfart,

i virkeligheten var den jo begynt alt i yngre steinalder, og så vokser den frem som en ledende idé, av dem som preger en tidsalder.⁸⁷⁾

— — —
De fleste av oss lever i den opfatning at kulturen betegner en stadig stigende kurve fra steinalder til nutid, at dette ikke er tilfelle i hovedsaken, må umiddelbart være gitt av det foregående. Men skal vi overhodet forstå vår egen kultur og dens historie, må det gjøres ved hjelp av arkeologien. — Utgangspunktet for vår moderne civilisasjon må i det hele tatt søkes i yngre steinalder i det 3dje årtusen før Kristus.⁸⁸⁾

- ¹⁾ A. W. Brøgger: Opdagelsesens nye århundre. Norsk geogr. tidskr. 1936 s. 188.
- ²⁾ V. Gordon Childe: The Dawn of European Civilization. London 1927. Kap. VI: The Spread of Civilisation by Sea; G. Eliot Smith: The Diffusion of Culture. London 1933 bl. a. fig. 18.
- ³⁾ Childe: The Bronze Age. Kap. Trade, H. O'Neill Hencken: Cornwall og George Coffey: The Bronze Age in Ireland, m. fl.
- ⁴⁾ Brøgger l. c. s. 189; O. Almgren: Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden. 1934, bl. a. s. 67 ff.
- ⁵⁾ A. Nordén: Brandskogs-skeppet. — Vår bronsålders märkligaste skepsbild. Fornvännen, 1925 s. 376 ff, fig. 188. — Rekonstruksjonsforsøk er oftere omtalt i litteraturen.
- ⁶⁾ H. Shetelig: Oldtidens fartøier i Nordisk Kultur. XVI s. 89.
- ⁷⁾ Sml. bl. a. Bardalsristningen i Trøndelag. — G. Gjessing: Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. Oslo 1936 pl. LV og: Die Chronologie der Schiffdarstellungen auf den Felszeichnungen zu Bardal, Trøndelag. Acta VI, 1935.
- ⁸⁾ G. Rosenberg: Hjortspringfundet. Nordiske Fortidsminder, 1937.
- ⁹⁾ Tidlige skibstyper sml. G. Gjessing: Nordenfjelske ristninger og malinger etc. s. 129 ff.
- ¹⁰⁾ Therkel Mathiassen: Skrællingerne i Grønland, Kjb. 1935; A. W. Brøgger: Opdagelsesens nye århundre, kap.: Stillehavsfolkenes seilaser. — m. litteraturhenvisninger.
- ¹¹⁾ H. Gjessing: Rogalands steinalder. St. M. skr. 1920 s. 174—75.
- ¹²⁾ H. Shetelig: Steinalderens handel i «Old og Heltetid», Oslo 1928 s. 42 ff.
- ¹³⁾ Jan Petersen: Gammel kleberstensindustri i Rogaland. Aftenpostens kronikk 10. mai 1935.
- ¹⁴⁾ Jan Petersen: Korsformede koller og kleberstenen i Rogalands steinalder. (I foreliggende årshäfte.)
- ¹⁵⁾ H. Shetelig: Primitive tider, Bergen 1922 s. 261.
- ¹⁶⁾ G. Schwantes: Vorgeschichte Schleswig-Holsteins; H. Shetelig: Primitive tider fig. s. 242.
- ¹⁷⁾ C. A. Nordman: Studier öfver gånggriftkulturen i Danmark. Aarbøger 1917 s. 233, samme: Den yngre steinalderen i Mellan-, Väst- og Nord-Europa i De forhistoriske tider i Europa 1927 s. 117 ff — samme The Megalithic Settlement of Northern Europe.
- ¹⁸⁾ J. E. Forssander: Skånsk megalitkeramik och kontinentaleuropiesk steinalder. Meddel. från Lunds Universitets hist. Museum, 1936 s. 10. Sml. samme: Der ostskandinaviske Norden während der ältesten Metallzeit Europas, Lund 1936.
- ¹⁹⁾ S. Müller: Flintdolkerne i nordisk Steinalder. Nordiske Fortidsminder 1890—1903; samme: Bronzealderens Begyndelse og ældre Udvikling i Danmark efter de nyeste Fund. Aarbøger 1909; G. Schwantes: Geschichte Schleswig-Holsteins.
- ²⁰⁾ Bronzealderens kulturforhold i Norge, sm.l bl. a. A. Bjørn: Til bronsældersproblemet i Norge, Tromsø Museums årbok 1925 nr. 6., A. W. Brøgger: Vor bondekulturs opprinnelse. Vid. selsk. årb. 1925 s. 19 ff. m. fl. arbeider, H. Shetelig i Scandinavian Archaeology, Oxford 1937 s. 144 ff.

- ²¹⁾ Sml. i denne forbindelse og A. Bjørn: Die Funde der ältesten Bronzezeit in Norwegen, Acta VII, 1936 s. 18.
- ²²⁾ A. W. Brøgger: Nogen armringer fra ældre bronzealder fra Jæderen, i Festskr. Til O. Montelius, 1913 s. 97 ff., Andr. M. Oldeberg: Bronsældersspännets historia 1933 m. kart. — Regefunnet har oftere vært omtalt i litteraturen; E. de Lange: Ornerte heller i norske bronsealdersgraver, B. M. årb. 1912. — H. Egenæs Lund: En eldre bronsealders ornert gravhelle fra Rege i Håland. St. M. årsh. 1933—34 s. 49 ff.
- ²³⁾ I litteraturen kan henvises til Andr. M. Oldeberg: Bronsældersspännets historia s. 57 og 255.
- ²⁴⁾ Et lurpar blev funnet i 1894 i en myr på Revheim, Håland pgd. (St. 1880) — i nærheten av finnestedet fins et bronsealders helleristningsfelt like ved Hafrsfjordens innløp.
- ²⁵⁾ H. Shetelig: En støpeform til sverd fra Møre. Naturen 1936, sml. forøvrig bronse-dråpene fra Ruskeneshelleren; Aug. Brinkmann og H. Shetelig: Ruskeneset, En stenalder jagtplass. Nordske Olfund III, Kr.a. 1920 — s. 39 og 41 ff. Bosetningen i denne heller må vel for en stor del antas falle i bronsealderen, (sml. Johs. Bøe: Boplassen i Skibshelleren på Straume i Nordhordaland. B. M. skr. 1934 bl. a. s. 50.)
- ²⁶⁾ H. Shetelig: Germanernes avstamning under arkeologisk synspunkt. Fritt ord 1935; O. Almgren: Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden, 1934; m. fl.
- ²⁷⁾ H. Shetelig: Germanernes avstamning etc., for Rogalands vedkommende i denne forbindelse sml. H. Egenæs Lund: Trekk av Rogalands eldste kulturhistorie. Rogalands historielags årsh. 1937. Magnus Olsen: Ættegård og Helligdom. 1925 bl. a. s. 186.
- ²⁸⁾ H. Gjessing: Vest-Agder i forhistorisk tid. Norske Bygder II, 1925 og samme: Aust-Agder i forhistorisk tid. Arendal fra fortid til nutid. 1923.
- ²⁹⁾ E. de Lange: Vestlandske urnegraver fra yngre bronzealder. Oldtiden III, 1913 s. 41 ff.; Johs. Bøe: Hordenes innvandring og oldfundene ved Hardangerfjorden, B. M. årb. 1930 m. kart.
- ³⁰⁾ A. Bjørn: Tidlig metallkultur i Østnorge. Oldtiden XI 1926. Det rike østfoldske helleristningsmateriale venter ennå på sin fullstendige publikasjon. Sml. Østfolds Oldtidsminner: Arkeologiske Landskapsundersøkelser i Norge. Oslo 1932 bl. a. s. 17.
- ³¹⁾ L. Baltzer: Hällristningar från Bohuslän. Göteborg 1881—1890, samme: Ny serie Göteborg 1891—1908; sml. og Sarauw och Alin: Götaälvsområdets fornminnen, Göteborg 1923.
- ³²⁾ A. Bjørn: Vestbyfundet. Et yngre bronsealders votivfund fra Hadeland, U. O. skr. 1929, samme: Nystadfundet. Et yngre bronsealders markfund fra Telemark. U. O. årb. 1931—32.
- ³³⁾ De eldste hovedveiene over land langs de store vassdragene er meget gamle, f. eks. forbindelseslinjen langs Glåma mellom Hedmark og Trøndelag — en linje som antas åpnet i hvert fall i Nøstvetid (slutningen av eldre steinalder). G. Gjessing: Veideristningen på Stein i Ringsaker (Hedmark), U. O. årb. 1935—36 s. 62. I sin alminde-lighet sml. og Sverre Steen: Ferd og Fest. Reiseliv i norsk forhistorie og Middelalder, Oslo 1929 s. 13 ff.
- ³⁴⁾ A. Bjørn: To nordenfjelske markfund fra den eldste jernalder. Kgl. vid. selsk. skr. 1935.
- ³⁵⁾ I Tjøtta pgd. fins det et par helleristningsfelter med figurer av bronsealders type, nemlig på Rødøy (Th. Petersen: En nyopdagen helleristning på Rødøy, Tjøtta pgd., Helge-land. Kgl. vid. selsk. forhandlinger bd. III nr. 29 s. 116) og i Vistnesdalen (nyopdaget, figurer både av veide- og jordbrukstypen.)
- ³⁶⁾ A. W. Brøgger: Arkeologi og historie. Universitetets radioforedrag 1937 s. 28.
- ³⁷⁾ H. Shetelig: Norges forhistorie, Oslo 1925 s. 91.
- ³⁸⁾ Sml. S. Müller: Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen, Aarbøger 1904, samme: Vend-syssel-Studier. Aarbøger 1911, og samme: Sønder-Jyllands Bronzealder. Aarbøger 1914.
- ³⁹⁾ Wilh. la Cour: Sjællands ældste Bygder. Kjb. 1927 s. 228.
- ⁴⁰⁾ Wilh. la Cour l. c. s. 243.
- ⁴¹⁾ Det største helleristningsfelt av jordbrukstypen i Rogaland ligger på østsiden av den lille Amøy midt i Boknfjorden. Mulig er man kommet hit på religiøse fest- og høitids-

- dager fra omkringliggende distrikter. Helleristninger fins ellers i nærheten bl. a. på Solbakk, Strand pgd., og på Bru, Rennesøy pgd.
- ⁴²⁾ Sml. Hafsrfjordslaget: Snorre Sturlason: Norges kongesager med Torbjørn Hornkloves skaldevers, sml. i denne forbindelse (senest) A. W. Brøgger: Gullalder, i Viking I 1937; M. Olsen: Hedenske Kulturnavn i norske Stedsnavne. Kr.a. 1915 s. 285.
- ⁴³⁾ Sarauw och Alin l. c. s. 24. Reiser og reisliggende hauger fins nok undtagelsesvis ennulengre sør i Sverige, sml. bl. a. A. Nordén: Kiviksgraven och andra fornminnen i Kivikstrakten (Skåne) i Svenska Fornminnesplatser, 1930 bl. a. fig. 2.
- ⁴⁴⁾ Zink: Bronzealdersfolkets Gravhøie og deres Forbindelse med Stenalderens Grave. Aarbøger 1871.
- ⁴⁵⁾ Vedel: Bornholms Oldtidsminder s. 18 ff., sml. og H. C. Broholm: Studier over den yngre Bronzealder i Danmark. Aarbøger 1933 s. 72.
- ⁴⁶⁾ Saurauv och Alin: l. c. s. 24 ff., Østfolds oldtidsminner s. 13 ff., Gjessing: Vestagder i forhistorisk tid; og Johs. Bø: Hordenes innvandring.
- ⁴⁷⁾ H. Gjessing: Rogalands stenalder s. 76 ff.
- ⁴⁸⁾ Her kan henvises til Tor Helliessens registreringer som dog bare omfatter Nord-Jæren: Oldtidslevninger i Stavanger Amt, 1898—1913, sml. bl. a. og A. W. Brøgger: Arkeologi og historie s. 28 «Eller jeg minner om den svære bronzealdersrøisen ut mot havet på Jæren, som har gitt et helt prestegjeld navn — Varhaug i Hå.»
- ⁴⁹⁾ E. de Lange: Urnegraver fra yngre bronzealder, s. 43; H. Shetelig: Vestlandske graver fra jernalderen. B. M. skr. 1912 s. 226 ff.; samme: Nye jernalders fund fra Vestlandet. B. M. årb. 1916—17 s. 82.
- ⁵⁰⁾ H. E. Lund: Trekk av Rogalands eldste kulturhistorie; i sin almindelighet sml. bl. a. H. Shetelig: Germanernes avstamning; og A. Bjørn: Die Funde der ältesten Bronzezeit s. 17 ff., sml. og M. Olsen og H. Shetelig: Kåstadstenen. Runer og helleristninger. B. M. årb. 1929.
- ⁵¹⁾ Ornerte heller i Rogaland og på Vestlandet. E. de Lange: Ornerte gravheller i norske bronzealders graver. B. M. årb. 1912 s. 29 ff. H. Egenæs Lund: En eldre bronzealders ornert gravhelle på Rege i Håland pgd. St. M. årsh. 1933—34; Ornerte gravheller utenfor Rogaland i Skandinavia, se bl. a. A. Nordén: Från Kivik till Eggjum I—II. Fornvännen 1934.
- ⁵²⁾ Sml. enkelte oldsaksformers utbredelse langs kysten, bl. a. spenner og massive skaft-hulløker av bronse. A. Oldeberg: Bronsealdersspennets historia bl. a. fig. 5. Johs. Brøndsted: An early bronze Age Hoard in the Danish Nasjonal Museum. Acta 1931 s. 111 ff.
- ⁵³⁻⁵⁴⁾ De større bronzealders haugene er sjelden over 6 m. høie, de største når en høide av ca. 7 m., sml. S. Müller: Sønderjyllands Bronzealder s. 195. «Kung Bjørns hög» ved Uppsala — Sveriges største bronzealders gravminne — måler hele 9 m. O. Almgren: Kung Bjørns Hög vid Uppsala och andra fornlämningar vid Haga, 1905. — Høidemålene er ikke alltid opprinnelige, idet bronzealders haugene blev benyttet til sekundære gravanlegg i senere tider — de blev da ofte forøket. — Blandt de største jordhaugene i Rogaland, er de to østligste av «Rehaugene» på Nord-Karmøy, «Sotehaugen» på Jåsund (ved Hafsrfjordens innløp) Håland pgd., «Tangerhaug» (mulig en haug av blandings-type) på Sele, Bore s., Klepp pgd., og «Ljoshaug» (mellem Orrevatnet og havet), Orre s., Klepp pgd. — Alle disse storhaugene ligger i umiddelbar nærhet av havet, men det fins og storhauger inne på selve slettelandet (på høidedragene fra ca. 20—50 m. o. h.) på Jæren.
- ⁵⁵⁾ S. Müller: Vor Oldtid s. 295 ff. Kjær: Vore Oldtidsmindesmærker 1925, sml. og Dansk naturfrednings årsskrift.
- ⁵⁶⁾ Sml. O. Almgren: Sveriges fasta fornlämningar från Hedna Tiden, foruten tidl. cit. lit. av samme.
- ⁵⁷⁾ A. Bjørn: Tidlig Metallkultur s. 8 og 16; Østfolds Oldtidsminner s. 13 ff.; Universitetets Oldsaksamlings fører, 1934 s. 35 ff.
- ⁵⁸⁾ Sml. note 29; videre Ab. 1876 s. 132; Ab. 1877 s. 66.

- ⁵⁰⁾ Sml. note 56. B. E. Bendixen Ab. 1876 m. kart.
- ⁶⁰⁾ J. J. A. Worsaae: Om nogle norske Oldfund. Aarbøger 1869 s. 7 ff.
- ⁶¹⁾ Lorange: Ab. 1879—82, H. Shetelig: Norske kulturforhold i Bronzealderen, Ab. 1907 og A. W. Brøgger: Nogen armringer s. 97 ff.
- ⁶²⁾ Sml. foruten tidl. cit. lit. H. C. Broholm: Studier over den yngre Bronzealder s. 24, 33 og 243; Johs. Brøndsted: Danmarks Handelsliv i Oldtiden. Nordisk Kultur XVI, sml. sammesteds: Bjørn Hougen: Handelsforbindelser i Norge inntil tiden omkr. 600 e. Kr.
- ⁶³⁾ A. W. Brøgger: Det norske folk i Oldtiden s. 129 ff.
- ⁶⁴⁾ Sml. S. Müller: Sønder-Jyllands Bronzealder s. 212. — samme: Vendsysselstudier s. 318 ff., sml. og note 67. — De kontinentale handelsforbindelser i bronsealderen, se Ernst Sprockhoff: Die Germanischen Griffzungenschwerter, 1931, samme: Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit. (Vorgeschichtliche Forschung Heft 7) 1930, samme: Die germanischen Vollgriff-Schwerter der jüngeren Bronzezeit (Römisch-germanische Forschung 9.) 1934. — Forbindelsen med de rike sønderjyske distrikter må vesentlig ha vært av indirekte natur — da forbindelse over det åpne og farlige Vesterhav først senere muligens i folkevandringstiden sjøverts blev åpnet. (A. Bjørn: Bronsekar og glassbegre fra folkevandringstiden. Det kgl. vid. skr. 1929 s. 43.) — Det var utviklingen av båten, kanskje først og fremst bruken av seglet og roret som muliggjorde denne blandt sjøfolk så fryktede seilas. — Båtens utvikling se H. Shetelig: Oldtidens fartøier. Nordisk Kultur bnd. XVI a.
- ⁶⁵⁾ H. Shetelig: Den førromerske jernalder i Norge. Oldtiden III 1914 s. 117 ff. A. W. Brøgger: Førromerske fund i Stavanger Amt. Oldtiden I s. 116 ff.
- ⁶⁶⁾ H. Egenæs Lund: Trekk av Rogalands eldste kulturhistorie.
- ⁶⁷⁾ Tyske former, Ernst Sprockhoff (note 69); britiske metallformer. A. Bjørn: Die Funde der ältesten Bronzezeit s. 13.
- ⁶⁸⁾ Sml. samlet oversikt: H. Shetelig: Oldtiden i Det norske folks liv og historie, Oslo 1930.
- ⁶⁹⁾ Alexander O. Curle: Account of further excavations at Jarlshof, Shetland in Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. Vol. LXVII. Edinburgh 1933 s. 82 ff — sml. og fortsettelser i senere numre av samme tidsskrift. V. Gordon Childe: Skara Brae. A Pictish Village in Orkney, London 1931.
- ⁷⁰⁾ G. Herz: Die Nordlands fahrt des Pytheas, 1893, m. fl. Fridtjof Nansen: Nord i tåkeheimen, 1911. A. W. Brøgger: Opdagelsenes nye århundre s. 186 ff.
- ⁷¹⁾ Sml. R. Nordhagen: De senkvartære klimavekslinger i Nordeuropa og deres betydning for kulturutviklingen, Oslo 1933 s. 193 ff.
- ⁷²⁾ Sml. note 66, videre S. Hasund: Vårt landbruks historie 1932, samme: Korndyrkinga i Noreg i eldre tid, Oslo 1933, m. fl. A. W. Brøgger: Sigd, Ljå og Snidill. Av det norske jordbruks ophav. — Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo. (Bidrag til bondesamfundets historie 1933) bl. a. s. 14 ff.
- ⁷³⁾ V. Gordon Childe: The Prehistoric of Scotland, 1935, bl. a. s. 116 og s. 187; m. fl. Av norske arkeologer A. W. Brøgger: Opdagelsenes nye århundre s. 186 ff. H. Shetelig: i Scandinavian Archaeology, s. 122 ff.
- ⁷⁴⁾ A. Bjørn: Når begynte vi å seile over Nordsjøen. Aftenposten 19. mars 1932. Også fra skotsk side har de ornerte gravheller vært sammenlignet med det skandinaviske materiale, sml. bl. a. flere artikler i Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland med avbildninger.
- ⁷⁵⁾ Navneforskningen, sml. bl. a. arbeider av Gustaf Indrebø og Magnus Olsen — m. fl.
- ⁷⁶⁾ Her er berørt aktuelle spørsmål som i de senere år oftere har vært streift eller drøftet i litteraturen. Sml. (senest) H. Shetelig: Germanernes avstamning i arkeologisk belysning. A. Bjørn: Die Funde der ältesten Bronzezeit in Norwegen, s. 17. A. W. Brøgger: Opdagelsenes nye århundre s. 196 ff. — hevder delvis helt avvikende og motsatte meninger (s. 197).
- ⁷⁷⁾ Bronsealdersbruket sml. bl. a. A. W. Brøgger: Sigd, Ljå og Snidill.

- ⁷⁶⁾ For Trøndelags vedkommende har Th. Petersen foruten handelen med huder og skinn og pekt på fisk og salt: Problemer i det nordenfjelske Norges bosetningshistorie, Kgl. vid. selsk. forhandlinger 1930 III.
- ⁷⁹⁾ Det kjennes en del støpeformer av kleberstein fra Danmark. — Utenfor Rogaland i Norden var klebersteinen kjent og anvendt, bl. a. og til støpeformer i Bohuslän—Halland. — En nærmere undersøkelse av klebersteinsindustrien vilde sikkert kunne gi viktige opplysninger i denne forbindelse. Som allerede antydnet, er klebersteinsindustrien meget gammel i Rogaland og i bronsealderen må den ha vært allsidig utnyttet, muligens endog til kar. (Jan Petersen: De eldste norske kleberstenskar fra jernalderen. F. F. T. XL.)
- ⁸⁰⁾ Ottars fortelling senest omtalt: H. Shetelig: Oldtiden i Det norske folks liv og historie s. 250 ff.
- ⁸¹⁾ M. Olsen: Hedenske kultminder i norske stedsnavn, Kr.a. 1915 s. 285.
- ⁸²⁾ E. de Lange: Kenotafier fra bronsealderen, Oldtiden 1914 s. 61 ff. «Hos sjøfarende folk må opfordringen til å bygge kenotafier ha vært særlig stor», cit. G. Sverdrup: Fra gravskikker til dødstro i nordisk bronsealder, Oslo 1933 s. 130. — «Et av de merkelige kenotafier her i Norden er vel den norske haugen «Kjærkhaug» i Torvastad prestegjeld på Karmøy.» (eldre bronsealder).
- ⁸³⁾ Et oversiktskart over gravfeltet på Reheien (Bloheien) fins hos B. E. Bendixen: Ab. 1876.
- ⁸⁴⁾ B. 546—48, Ab. 1875 s. 189; Skirtnir: 1847 og 1848 s. 22 og s. 6, Lorange: Norske Oldsager i Bergens Museum s. 39; C. 566—70, Ab. 1875 s. 189.
- ⁸⁵⁾ Foruten bronsealderens storhauger og fund, sml. og Flaghaugen (Avaldsnesfundet) og det enestående gravanlegg på Noreim («de syv dårlige jomfruer») fra yngre romersk jernalder, foruten den mektige bautasteinen («Jomfru Marias synål») ved Avaldsneskirkens nordre langvegg. — Harald Hårfagre og hans grav. A. W. Brøgger: Gullalder, s. 162 ff.
- ⁸⁶⁾ «Melhaugene» Lorange: Ab. 1879 s. 144 ff. og s. 230 nr. 3 og Tor Helliesen: Oldtidslevninger: Kirke-Sola. Bronsealders fund eller storhauger fins ellers omkring Hafsfjorden bl. a. fra Sunde, Revheim, Malde, Rjoa, (Sande), (Sømme), Tjora, Haga, (Myklebustad) og Jåsund — foruten Tjelta og Rege — alle i Håland prestegjeld.
- ⁸⁷⁾ A. W. Brøgger: Arkeologi og historie, s. 26.
- ⁸⁸⁾ Note 1 og 87.